

บริบททางสังคมและวัฒนธรรมผ้าทอย้อมสีธรรมชาติเพื่อบรรจุภูมิปัญญาสร้างอีสานจังหวัดบุรีรัมย์
ฟ้า เจริญรัมย์¹, รัตนพล มงคลรัตนาสี², ชญาภัทร ก่ออารีโย¹, ก้องเกียรติ มหาอินทร์² และ ประพาฬภรณ์ ธีรมงคล^{1*}

The Social and Cultural Context of Natural Dyeing in Textile Weaving to Preserve the
Traditional Sarong Weaving Wisdom of Isan, Buriram Province

Fa Jaroenram¹, Rattanaphol Mongkhorrattanasit², Chayapat Kee-ariyo¹, Kongkiat Maha-in²
and Praparnporn Theeramongkol^{1*}

¹คณะเทคโนโลยีคหกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร

¹Faculty of Home Economics Technology, Rajamangala University of Technology Phra Nakhon, Thailand

²คณะอุตสาหกรรมสิ่งทอและออกแบบแฟชั่น มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร

²Faculty of Industrial Textiles and Fashion Design, Rajamangala University of Technology Phra Nakhon, Thailand

* Corresponding author. E-mail address: praparnporn.t@rmutp.ac.th

Received: 31st Jan 2026

; Revised: 24th Apr 2026

; Accepted: 28th Apr 2026

DOI : 10.60101/jhet.2026.1466

บทคัดย่อ

ผ้าทอจากภูมิปัญญาอีสาน เป็นตัวแทนของศิลปะและวัฒนธรรมไทย การย้อมสีธรรมชาติเพื่อสร้างสีเส้นที่มีเอกลักษณ์ยาวนาน จากวัสดุที่มีแหล่งกำเนิดในท้องถิ่น คือเส้นใยไหม ผ่านการทอที่มีลวดลาย รูปแบบการทอที่โดดเด่น เป็นเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาอีสาน เรียกว่า "ผ้าสร่งบุรีรัมย์" ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์องค์ความรู้ บริบททางผ้าทอย้อมสีธรรมชาติเพื่อบรรจุภูมิปัญญาสร้างอีสานจังหวัดบุรีรัมย์ และเป็นแนวทางการจัดการความรู้ด้านการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติสร้างอีสานจังหวัดบุรีรัมย์ การศึกษานี้ศึกษาความรู้และความเชี่ยวชาญในการทอผ้าสร่งบุรีรัมย์ในบริบททางสังคมและการอนุรักษ์ชุมชน การทอผ้าย้อมสีธรรมชาติในจังหวัดบุรีรัมย์ โดยใช้การสังเกตการณ์แบบไม่มีการมีส่วนร่วมและสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก 4 กลุ่ม ในจังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ กลุ่มช่างทอผ้าไหมที่มีประสบการณ์ ผู้นำกลุ่มทอผ้าไหมหรือประธานวิสาหกิจชุมชนทอผ้าไหมในพื้นที่ และผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้านหรือปราชญ์ท้องถิ่นที่เชี่ยวชาญเรื่องผ้าไหม) 2) กลุ่มนักวิชาการที่เชี่ยวชาญด้านการย้อมสีธรรมชาติ และสิ่งทอ 3) กลุ่มผู้สืบทอดการทอสร้างอีสาน และ 4) กลุ่มผู้บริโภค ผลการศึกษาพบว่า การทอผ้าและการย้อมสีธรรมชาติของบุรีรัมย์ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมได้รับการถ่ายทอดกระบวนการทอ การย้อมสีจากวัสดุธรรมชาติ และการสร้างลวดลายที่ได้จากภูมิปัญญาในอดีต และถ่ายทอดทักษะการทอ วิธีการย้อมสี และทัศนคติของชุมชนต่อการอนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรม: ผ้าทอสร่งบุรีรัมย์ ชุมชนผ้าทอมีการฟื้นฟูการผลิตผ้าทอ ด้วยปัจจุบันผู้ทอผ้าส่วนใหญ่มีอายุมากขึ้น ไม่สามารถหาทายาทสืบทอดได้ จึงส่งผลให้ความรู้

กำลังจะสูญหายไปกับช่างทอเก่าแก่ การศึกษาศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สอดคล้องกับนโยบายของภาครัฐที่ส่งเสริมให้เกิดการรวบรวมองค์ความรู้ในชุมชนมากขึ้น อันนำไปสู่การถ่ายทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญาของการทอผ้าไหมสีธรรมชาติตามประเด็นที่ได้วิเคราะห์ไว้

คำสำคัญ: การย้อมสีธรรมชาติ, การทอผ้า, ไหมสีธรรมชาติ, ภูมิปัญญาอีสาน

ABSTRACT

Isan woven textiles exemplify Thai artistry and cultural heritage. Natural dyeing produces distinctive and enduring hues with locally obtained resources, predominantly silk fibres. These textiles are meticulously hand-woven, with unique designs, weaving techniques, and natural dyes, emblematic of Isan craftsmanship, referred to as "Buriram Sarong." This custom has been transmitted between generations. This study seeks to examine the knowledge and context of naturally coloured woven fabrics to preserve the weaving expertise of Isan sarongs in Buriram province and to provide recommendations for knowledge management in Isan sarong weaving. The research investigates the knowledge and proficiency in Buriram sarong weaving within the social framework and the preservation of natural dyeing communities in Buriram province. The study employs participatory research and comprehensive interviews with four core informant groups in Buriram province, addressing five primary aspects: communities of textile weaving users, natural dyeing enterprises, and distinguished community scholars specialised in silk weaving in Buriram. The findings indicate that Buriram's weaving and natural dyeing constitute a cultural legacy, encompassing traditional knowledge of weaving processes, natural dyeing procedures, and pattern development inherited from historical expertise. The research further investigates weaving techniques, dyeing practices, and communal perspectives on the preservation of Buriram sarong art and culture. The textile industry is experiencing a resurgence in textile manufacturing. Nevertheless, as the majority of weavers are old and unable to identify heirs, their expertise is at risk of being extinguished. This study corresponds with government policy advocating for the accumulation of knowledge among communities, facilitating the transfer and maintenance of traditional sarong weaving techniques, as examined in this analysis.

Keywords: natural dyeing, woven fabrics, sarong weaving, wisdom of Isan

บทนำ

การทอผ้าและการย้อมสีธรรมชาติเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของชุมชนในภาคอีสาน ผ้าทอโสร่งลายหางกระรอกของจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นการสร้างสรรค์ผ้าที่สะท้อนถึงศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีความงดงามและเอกลักษณ์เฉพาะตัว ผสมผสานเทคนิคการทอแบบดั้งเดิม เพื่อให้เกิดลักษณะลายผ้าแบบตาราง ผ้าทอของจังหวัดบุรีรัมย์ยังถูกสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ผ่านกระบวนการทอที่ละเอียดและพิถีพิถัน พร้อมกับการย้อมสีจากวัสดุธรรมชาติที่มีแหล่งกำเนิดในท้องถิ่น เช่น สีดำจากมะเกลือ สีแดงจากครั่ง และสีเหลืองจากแก่นขนุน นอกจากนี้ การทอผ้าไหมบุรีรัมย์ไม่เพียงแต่เป็นงานหัตถกรรมที่ใช้ในการตกแต่งหรือการสวมใส่ในชีวิตประจำวัน แต่ยังเป็นการแสดงออกถึงความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติ (SDGs) ด้านการย้อมสีธรรมชาติ ในปี 2569 มุ่งเน้นการเปลี่ยนผ่านสู่เศรษฐกิจสีเขียว (Green Economy) โดยสนับสนุนการใช้สีจากพืชและวัสดุธรรมชาติ สู่เศรษฐกิจสีเขียว (Green Economy) เพื่อลดมลพิษทางน้ำ ลดสารพิษตกค้าง (SDG 6) ลดการปล่อยคาร์บอน (SDG 13) และส่งเสริมการผลิตและบริการที่ยั่งยืน (SDG 12) (<https://www.sdgport-th.org/indicators-dashboard/>, 2025) เป้าหมายของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือเพื่อทำความเข้าใจและศึกษาความรู้ด้านการทอผ้าไหมและการย้อมสีธรรมชาติในจังหวัดบุรีรัมย์ ทั้งในแง่ของการอนุรักษ์และการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น การศึกษานี้มุ่งเน้นวิเคราะห์องค์ความรู้ บริบททางผ้าทอย้อมสีธรรมชาติเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาโสร่งอีสานจังหวัดบุรีรัมย์ การถ่ายทอดทักษะการทอผ้าไหมในชุมชน การสร้างความตระหนักรู้เกี่ยวกับความสำคัญของผ้าไหมบุรีรัมย์ในสังคมปัจจุบัน รวมถึงการอนุรักษ์และการพัฒนาเทคนิคต่างๆ ในการทอผ้าไหมให้ทันสมัยและสอดคล้องกับยุคสมัยใหม่ ผลการศึกษาค้นคว้าจะช่วยให้เห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นและศิลปะการทอผ้าไหมบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและควรได้รับการส่งเสริมให้คงอยู่ในสังคมไทยและสากลต่อไป นอกจากนี้ยังสามารถนำไปสู่การพัฒนาแนวทางในการสร้างความยั่งยืนในการอนุรักษ์ศิลปะท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อวิเคราะห์องค์ความรู้ บริบททางสังคมและวัฒนธรรมผ้าทอย้อมสีธรรมชาติเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาโสร่งอีสานจังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อเป็นแนวทางการจัดการความรู้ด้านการทอผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติโสร่งอีสานจังหวัดบุรีรัมย์

กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และ เพื่อศึกษาเชิงลึกถึงประสบการณ์และกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติของชุมชนจังหวัดบุรีรัมย์ การเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling): ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ศึกษากลุ่มผู้ให้ข้อมูล คือชุมชนด้านการทอผ้าไหมในจังหวัดบุรีรัมย์ โดยผู้วิจัยได้เลือกชุมชนที่มีชื่อเสียง คือบ้านโคกเมือง อำเภอประโคนชัย ชุมชนบ้านสนวนนอก อำเภอห้วยราช ชุมชนบ้านเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และชุมชนทอผ้าอื่น ๆ ในจังหวัดบุรีรัมย์ และงานวิจัยนี้ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Credibility) ด้วยการใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation)

การเก็บรวบรวมข้อมูล: ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ คือ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) กับการสังเกตการณ์แบบไม่มีการมีส่วนร่วม (Non-Participatory Observation) ในพื้นที่จริง และการศึกษาเอกสารทุติยภูมิ มีขั้นตอน ดังนี้

(1) การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview): โดยกลุ่มตัวอย่าง คือ ผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 4 กลุ่ม

กลุ่มละ 3 คน ได้แก่ 1) กลุ่มช่างทอผ้า 2) กลุ่มนักวิชาการที่เชี่ยวชาญด้านการย้อมสีธรรมชาติและสิ่งทอ 3) กลุ่มผู้สืบทอดการทอสร่งอีสาน และ 4) กลุ่มผู้บริโภค มีเกณฑ์การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก ดังนี้

- 1) กลุ่มช่างทอผ้า
 - เป็นผู้นำกลุ่มทอผ้า หรือ
 - ประธานวิสาหกิจชุมชนทอผ้าไหมในพื้นที่ หรือ
 - ผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้านหรือปราชญ์ท้องถิ่นที่เชี่ยวชาญเรื่องผ้าไหม)
- 2) กลุ่มนักวิชาการที่เชี่ยวชาญด้านการย้อมสีธรรมชาติและสิ่งทอ
 - มีประสบการณ์และความรู้ด้านสิ่งทอ ไม่น้อยกว่า 2 ปี หรือ
 - มีประสบการณ์และความรู้ด้านการย้อมสีธรรมชาติ ไม่น้อยกว่า 2 ปี
- 3) กลุ่มผู้สืบทอดการทอสร่งอีสาน
 - มีประสบการณ์การทอผ้า ไม่น้อยกว่า 1 ปี หรือ
 - เป็นผู้สืบทอดการทอผ้า ไม่น้อยกว่า 1 ปี
- 4) กลุ่มผู้บริโภค
 - นิยมซื้อผ้าพื้นเมืองเป็นประจำ

การวิเคราะห์ข้อมูล: ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้วิจัยใช้วิธีวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) เพื่อทำความเข้าใจความหมายของข้อมูลในบริบทการทอผ้าสีย้อมธรรมชาติ นอกจากนี้ยังได้นำข้อมูลจากการสังเกตและเอกสารมาประกอบเพื่อเสริมความถูกต้องและสมบูรณ์ของการวิเคราะห์ โดยการเปรียบเทียบข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในพื้นที่จริง ทั้งนี้การสอบทานข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลที่มีบทบาทต่างกันวิเคราะห์ข้อมูลหลายแหล่งด้วยการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) เมื่อสรุปประเด็นหลักได้แล้ว ผลการวิจัยเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เก็บมาได้กับกรอบแนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview): สัมภาษณ์ผู้รู้หลักในชุมชน ได้แก่ ช่างทอผ้าไหมที่มีประสบการณ์ ผู้นำกลุ่มทอผ้าไหมหรือประธานวิสาหกิจชุมชนทอผ้าไหมในพื้นที่ และผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้านหรือปราชญ์ท้องถิ่นที่เชี่ยวชาญเรื่องผ้าไหม)

คำถามการสัมภาษณ์ครอบคลุมหัวข้อประวัติการทอผ้าในชุมชน กระบวนการทอและตลาดที่ทำอยู่ วิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดทักษะการทอผ้า วิธีการการย้อมสี มุมมองของชุมชนต่อการอนุรักษ์ และการปรับตัวของงานทอผ้าต่อยุคปัจจุบัน (2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม: ผู้วิจัยได้สังเกตการณ์กิจกรรมการทอผ้าไหมกับช่างทอเพื่อศึกษากระบวนการทอ การผลิตผ้าทอ การย้อมสีธรรมชาติ และข้อมูลการออกร้านจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของกลุ่มทอผ้า วิธีการนี้ช่วยให้ได้ข้อมูลเชิงพฤติกรรมและบรรยากาศทางสังคมที่เกิดขึ้นจริงในการสืบทอดภูมิปัญญา นอกจากนี้ยังได้ลงพื้นที่เยี่ยมชมกระบวนการผลิตผ้าไหมทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเลี้ยงไหมสาวไหม การย้อมสี การมัดหมี่เส้นไหม ตลอดจนการทอขึ้นก่ เพื่อทำความเข้าใจในขั้นตอนต่าง ๆ สำหรับแหล่งทุติยภูมิ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น ตำราหรือบทความทางวิชาการเกี่ยวกับผ้าไหมและสิ่งทอไทย งานวิจัยก่อนหน้าที่ศึกษาเรื่องผ้าไหมมัดหมี่ในจังหวัดบุรีรัมย์และใกล้เคียง ตลอดจนรายงาน โครงการ หรือบทสัมภาษณ์จากหน่วยงานที่ส่งเสริมการทอผ้าไหม

(เช่น กรมหม่อนไหม ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน) หรือ SACICT, และบทความจากสื่อมวลชนที่เกี่ยวข้อง) ข้อมูลจากเอกสารเหล่านี้ช่วยในการสร้างกรอบแนวคิดและใช้เปรียบเทียบผลการศึกษากาคนนาม รวมถึงใช้สนับสนุนการอภิปรายผล

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาที่ได้จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปสาระสำคัญตามวัตถุประสงค์ โดยแบ่งเป็น 5 ประเด็นหลักที่เกี่ยวข้องกับผ้าทอย้อมสีธรรมชาติสโงอีสานจังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ (1) บริบททางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และอัตลักษณ์ของผ้าไหมบุรีรัมย์ (2) เทคนิคการทอผ้าไหม (3) สีสัณลดลายและองค์ประกอบการออกแบบผ้าไหม (4) การถ่ายทอดความรู้และการมีส่วนร่วมของคนรุ่นใหม่ในการอนุรักษ์ และ (5) แนวทางการอนุรักษ์ที่ชุมชนใช้และการสนับสนุน ดังนี้

1. บริบททางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และอัตลักษณ์ของผ้าไหมบุรีรัมย์: ผ้าไหมทอมือของบุรีรัมย์ถูกมองโดยคนในชุมชนว่าเป็น “มรดกทางวัฒนธรรม” ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต ความเชื่อ และความภูมิใจในท้องถิ่น จากการวิเคราะห์เชิงอัตลักษณ์วัฒนธรรม และรากเหง้าทางชาติพันธุ์ (Cultural Identity and Ethnic Analysis) งานวิจัยชิ้นนี้ไม่ได้มองเพียงแค่กระบวนการผลิต แต่เจาะลึกลงไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างผืนผ้ากับความเชื่อและสายสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าผ้าทอแต่ละลวดลายทำหน้าที่เป็น “สัญลักษณ์” ของกลุ่มวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เช่น ลายโฮลและลายทางกระรอกที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชาวไทยเขมรในแถบอำเภอยะราชและอำเภอกะสัง ในขณะที่ผ้าชิ้นดินแดงทำหน้าที่เป็นตัวแทนของกลุ่มไท-ลาวในพื้นที่อำเภอสตึก และอำเภอยุทธศาสตร์ ความลึกของการวิเคราะห์ยังครอบคลุมไปถึงมิติด้านจิตปัญญา โดยระบุว่าผ้าทอเป็นเครื่องมือสื่อสารความกตัญญูต่อบรรพบุรุษผ่านการสวมใส่ในงานบุญประเพณี ซึ่งเป็นคุณค่าทางจิตใจที่อยู่เหนือกว่าเพียงมูลค่าการใช้สอย ทั้งนี้ยังพบว่าทุกชุมชนที่ศึกษาให้ความสำคัญกับการรักษาอัตลักษณ์ลวดลายและสีสัณดั้งเดิมของผ้าไหมตนเองไว้ ในชุมชนทอผ้าอำเภอนาโพธิ์ ชาวบ้านระบุว่าผ้าไหมมัดหมี่ชิ้นดินแดงเป็นสิ่งที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ และถือเป็น “ของดีประจำถิ่น” ที่ทำให้หมู่บ้านเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ผ้าชิ้นดินแดงถูกใช้เป็นเครื่องแต่งกายสำคัญในงานบุญประเพณีของหมู่บ้าน เช่น งานแห่เทียนพรรษา หรืองานบุญกฐิน ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่จะสวมใส่ผ้าไหมชิ้นดินแดงเต็มยศ เพื่อแสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนและความเคารพต่อบรรพบุรุษที่ถ่ายทอดวิชาทอผ้ามาให้นอกจากนี้ยังพบว่าผ้าไหมเป็นเครื่องยืนยันถึงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของชาวบ้าน เช่น ที่บ้านสนวนนอก อำเภอยะราช และชุมชนบ้านหนองแถม อำเภอกะสัง ซึ่งประชากรส่วนใหญ่สืบเชื้อสายจากชาวไทยเขมร ลวดลายผ้าไหมที่นิยมทอจะเป็นลายทางกระรอก ผ้าสโงอีทางกระรอก และลายโฮลแบบเขมรโบราณ ปรากฏว่าสิ่งนี้สะท้อนอัตลักษณ์ความเป็นคนเชื้อสายเขมรและสายสัมพันธ์กับชุมชนในกัมพูชาด้วย ในทำนองเดียวกัน บ้านหนองแถมด อำเภอสตึก ซึ่งคนส่วนใหญ่มีเชื้อสายลาว ก็จะมีใจกับการทอผ้าชิ้นดินแดงที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มตน และมองว่าผ้านี้เป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไท-ลาวในพื้นที่ บุคคลหนึ่งกล่าวไว้ว่า “ผ้าไหมชิ้นดินแดงเป็นหน้าเป็นตาของพวกเราชาวพุทธโสสง” แสดงให้เห็นว่าผืนผ้ามีใช้เพียงสิ่งของสำหรับใช้สอย แต่ยังมีคุณค่าทางจิตใจในฐานะตัวแทนของชุมชน

ภาพที่ 1 ผลิตภัณฑ์ผ้าไหม

2. เทคนิคการทอผ้าไหม: จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม พบว่ากระบวนการทอผ้าในชุมชนมีความประณีตและต้องอาศัยทักษะที่สั่งสมมานาน เมื่อวิเคราะห์ด้านเทคนิคและภูมิปัญญาเชิงประจักษ์ (Technical Wisdom and Tacit Knowledge) สามารถถอดกระบวนการผลิตที่มีความซับซ้อนได้ว่าความเชี่ยวชาญของช่างทอเป็นความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ที่ต้องอาศัยการสั่งสมประสบการณ์ ซึ่งพบว่าช่างทอฝีมือสูงสามารถผลิตผ้าที่มีความหนาแน่นสม่ำเสมอถึง 60 - 80 เส้นต่อนิ้ว ได้อย่างสม่ำเสมอ ถือว่าละเอียดมาก นอกจากนี้ งานวิจัยยังชี้ให้เห็นถึง “วิวัฒนาการทางภูมิปัญญา” จากการใช้เพียงความจำไปสู่การใช้ระบบจดบันทึกลงลายบนกระดาษกราฟเพื่อเป็นแผนผังในการมัดหมี่เส้นไหม ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนของการจัดการความรู้ในท้องถิ่นให้เป็นระบบมากยิ่งขึ้น จากอดีตช่างทอผ้าทุกคนจะเริ่มตั้งแต่การเตรียมเส้นไหม คือ การสาวไหมจากรังปั่นเป็นหลอด และฟอกย้อมด้วยสีธรรมชาติหรือสีเคมี ผสมผสานกันไป ในกรณี ช่างทอยังคงนิยมใช้สีธรรมชาติสำหรับย้อมบางสี เช่น สีดำจากมะเกลือ สีแดงจากครั่ง หรือสีเหลืองจากแก่นขนุน เพื่อรักษาสีเส้นแบบดั้งเดิมเอาไว้ จากนั้นจะเข้าสู่ขั้นตอน การมัดหมี่เส้นไหมยืน ตามลวดลายที่ออกแบบไว้ โดยการมัดหมี่นิยมทำเป็นกลุ่มหรือครอบครัว ซึ่งแต่ละคนจะรับผิดชอบมัดย้อมส่วนหนึ่งของลายแล้วจึงนำมารวมกัน ลวดลายมัดหมี่ที่ใช้มีทั้งลายโบราณที่ถ่ายทอดกันมา เช่น ลายหางกระรอกคู่ (ฮังการีอกคู่) ซึ่งเป็นการนำลายหางกระรอกสองผืนมาประกบกัน แล้วเพิ่มเชิงตีนแดงทั้งบนล่าง และลวดลายที่ออกแบบใหม่เช่น ลายดอกพิกุลกระจาย ที่ผสมผสานลายไทยโบราณเข้ากับสีเส้นร่วมสมัย เทคนิคการมัดหมี่ต้องการความชำนาญสูง บางรายที่ลายสลับซับซ้อนมาก ถึงปัจจุบันช่างทอจะทำแผนผังลวดลายลงบนกระดาษกราฟตามทิวเขาระหัดข้อมูลไว้ เพื่อใช้วางแผนการมัดเส้นไหมอย่างเป็นระบบ (ซึ่งเป็นภูมิปัญญา ที่คิดขึ้นเพื่อช่วยในการจำลาย) เทคนิคการทอยังคงใช้แรงงานคนทั้งหมด โดยบางครั้งมีการใช้ไม้ตะกอกเสริม หากลวดลายมีความยาก เช่น การเก็บตะกอลายเพื่อทยอยดอกที่ตีนขึ้น ฯลฯ งานทอผ้าจึงไม่เพียงต้องใช้กำลังในการเหยียบกี่และสอดกระสวยเท่านั้น แต่ยังต้องใช้สมาธิและความอดทนในการสร้างผืนผ้าที่มีคุณภาพ ทุกกระบวนการที่สังเกตเห็นล้วนแสดงถึงความผูกพันของช่างทอกับภูมิปัญญาที่ได้รับมา

ภาพที่ 2 ชุมชนทอผ้ายังการือก

3. สีสันลวดลายและองค์ประกอบการออกแบบผ้าไหม: จากการสำรวจรวบรวมตัวอย่างผ้าไหมในชุมชน พบว่าลวดลายผ้าไหมบุรีรัมย์ที่ยังคงทออยู่ปัจจุบันประกอบด้วยทั้ง ลวดลายโบราณดั้งเดิม และ ลวดลายที่พัฒนาขึ้นใหม่ ลวดลายโบราณที่พบ ได้แก่ ลายทางกระรอก, ผ้าไสรัง, ลายโฮล, ลายอัมปรม, ลายลูกแก้ว เป็นต้น ลวดลายเหล่านี้มีอยู่ในผ้าชิ้นเก่าแก่ของชาวบ้าน และยังคงถูกนำมาทอซ้ำเนื่องจากมีความหมายดีและเป็นที่ยอมรับ ลายทางกระรอกเชื่อกันว่าเป็นลายที่ให้โชคดี ความยาวเหยียดเหมือนทางกระรอก หมายถึง อายุยืนและความอุดมสมบูรณ์ ส่วนลายโฮลนั้นสืบทอดมาจากช่างทอชาวเขมรโบราณ เป็นลายมงคลมักใช้ในงานพิธี นอกจากนี้ยังพบ ลวดลายใหม่ ที่ช่างทอรุ่นใหม่หรือหน่วยงานส่งเสริมได้ร่วมกันออกแบบ เช่น ลายปราสาทสายฟ้า (ตั้งชื่อตามทิวเขาปราสาทบุรีรัมย์ในเขต โดยใช้รูปทรงสายฟ้าและปราสาทหินจำลองมาจัดวางในผืนผ้า), ลายดอกลำดวน (ดอกไม้ประจำจังหวัดศรีสะเกษ แต่บุรีรัมย์นำมาประยุกต์เพราะเคยอยู่ในกลุ่มจังหวัดเดียวกัน), และลายประตูเมือง เป็นการนำลักษณะซุ้มประตูเมืองโบราณมาทำเป็นลายขอบผ้า เป็นต้น นอกจากนี้การออกแบบสีสันทันก็เปลี่ยนแปลงไปบ้าง เดิมทีผ้าไหมบุรีรัมย์นิยมใช้โทนสีพื้นเข้มขบลาย เช่น พื้นดำ แดง น้ำเงิน เขียวเข้ม แล้วมีลวดลายสีสดไล่ตดกัน แต่ปัจจุบันเพื่อให้เหมาะกับรสนิยมคนรุ่นใหม่ และการใช้งานที่หลากหลาย มีการใช้โทนสีพาสเทลหรือสีอ่อนลง และบางผืนออกแบบให้มีการไล่เฉดสี (Gradation) เพื่อความสวยงามร่วมสมัย อย่างไรก็ตาม ช่างทอยืนยันว่าการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำโดยยังรักษา “แก่น” ของลวดลายและเทคนิคดั้งเดิมไว้ เช่น หากเป็นผ้าชิ้นดินแดงก็จะคงส่วนหัวและตีนแดงไว้อยู่ แม้ตัวลายตรงกลางจะเปลี่ยนรูปแบบไป เพื่อยังคงเรียกว่าเป็นชิ้นดินแดงได้ ดังนั้น แม้ผ้าไหมบุรีรัมย์จะพัฒนาไปตามสมัยนิยม แต่ก็ยังเป็นพัฒนาการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานมรดกดั้งเดิม ไม่ได้ตัดขาดจากรากเหง้า นอกจากนี้ในชุมชนบ้านเจริญสุขยังมีการนำสัญลักษณ์ทางธรรมชาติในท้องถิ่นมาสอดแทรกในลายผ้า เช่น ลายเถาวัลย์ ลายดอกไม้ป่า เพื่อเน้นย้ำความสัมพันธ์ระหว่างผืนผ้ากับสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนอาศัยอยู่ อีกทั้งยังเป็นการสร้างเอกลักษณ์เฉพาะให้ผ้าแต่ละชุมชนด้วย

ผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดง

ผ้าโสร่ง

ภาพที่ 3 ผ้าไหมอีสาน จังหวัดบุรีรัมย์

4. การถ่ายทอดความรู้และการมีส่วนร่วมของคนรุ่นใหม่: หนึ่งในหัวใจสำคัญของการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมผ้าทอ คือ กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาระหว่างรุ่น ผลการวิจัยพบว่าชุมชนมีวิธีการหลากหลายในการสอนและส่งต่อความรู้การทอผ้าไหม แก่คนรุ่นหลัง โดยผู้เฒ่าผู้แก่และช่างทออาวุโสจะใช้ วิธีการบอกเล่าให้ลูกหลานนั่งฟังขั้นตอนการทอและค่อยๆ ฝึกทำตาม เช่น เริ่มจากการช่วยกรอไหม ย้อมไหม แล้วจึงค่อยฝึกมัดหมี่และทอผ้า โดยมีผู้ใหญ่คอยแนะนำอยู่ข้างๆ พร้อมทั้งถ่ายทอดเคล็ดลับต่าง ๆ ในขณะเดียวกันชุมชนนี้ยังมีการ บันทึกกลดลายลงในกระดาษกราฟ เก็บไว้เป็นเสมือน “ตำรา” ให้คนรุ่นหลังได้ใช้ฝึกหัดหรือ สร้างลายใหม่ต่อยอด ซึ่งแนวทางนี้ช่วยลดความผิดพลาดในการจำลายด้วยปากเปล่า นอกจากนั้น ทุกเย็นหลังเสร็จงานทอประจำวัน กลุ่มช่างทอจะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันสั้น ๆ ที่ได้ทุนบ้านหรือศาลากลางบ้าน เพื่อถามไถ่ปัญหาที่พบระหว่างการทอผ้า หรือแบ่งปัน เทคนิคใหม่ ๆ ที่เรียนรู้มา สิ่งเหล่านี้เป็นวิธีถ่ายทอดความรู้โดยไม่เป็นทางการที่มีประสิทธิภาพ เพราะทำให้ความรู้ไม่สูญหาย และเกิดการเรียนรู้ร่วมกันในกลุ่มอย่างต่อเนื่อง ชุมชนบ้านสนวนนอกเองก็มีการถ่ายทอดลักษณะคล้ายกัน คือใช้ระบบ “ครูพักลักจำ” เด็ก ๆ จะเห็นผู้ใหญ่ทอผ้าตั้งแต่เล็ก ๆ และซึมซับทักษะไปทีละน้อย เมื่อโตขึ้นก็ลองหัดทอผ้าโดยมีแม่หรือยายคอยกำกับ จากข้อมูลการสัมภาษณ์พบว่า เด็กหญิงหลายคนเริ่มทอผ้าไหมผืนแรกได้ตั้งแต่อายุประมาณ 10-12 ปี ด้วยการฝึกทอผ้าผืนเล็ก ๆ อย่างผ้าขาวม้าหรือผ้าพันคอก่อน แล้วจึงพัฒนาไปทอผ้าชิ้นที่ยากขึ้น ซึ่งวิธีการเรียนรู้นี้เป็นการสร้าง “คนรุ่นใหม่ผู้สืบทอด” (Young Successors) ขึ้นภายในครอบครัวเอง อย่างไรก็ตาม ความท้าทายในยุคปัจจุบันคือ ความสนใจของคนรุ่นใหม่ ที่อาจลดน้อยลง เนื่องจากระบบการศึกษาสมัยใหม่และอาชีพทางเลือกอื่น ๆ ในเมืองล่อตาล่อใจ ทำให้บางชุมชนขาดช่วงผู้สืบทอด ในประเด็นนี้ เราพบว่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการรักษาคนรุ่นใหม่ให้อยู่กับการทอผ้ามักจะใช้ แรงจูงใจทางเศรษฐกิจและสังคม ควบคู่ เช่น ที่บ้านหัวสะพานมีการตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนทอผ้าไหม มอบหมายให้เยาวชนช่วยงานส่วนต่าง ๆ และให้ผลตอบแทนเป็นค่าขนม เล็ก ๆ น้อย ๆ หรือมีการมอบทุนการศึกษาจากรายได้กลุ่มให้แก่ลูกหลานช่างทอที่ช่วยงานสม่ำเสมอ ทำให้เด็ก ๆ รู้สึกภูมิใจ และ

เห็นคุณค่าของสิ่งที่ทำ จะเห็นได้ว่าการถ่ายทอดความรู้ไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เป็นผลจากความตั้งใจร่วมกันของคนในชุมชนที่จะ “สร้างคนรุ่นใหม่” ขึ้นมารับช่วงต่อและปรับตัวภูมิปัญญาให้เข้ากับยุคสมัย

ภาพที่ 4 ลงพื้นที่ชุมชนการย้อมสีและทอผ้า จังหวัดบุรีรัมย์

5. แนวทางการอนุรักษ์และการสนับสนุน: จากการศึกษาพบว่าชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีการดำเนินการหลายรูปแบบเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาผ้าไหมทอมือบุรีรัมย์อย่างเป็นรูปธรรม ในกระบวนการการจัดการความรู้และการสืบทอดที่ยั่งยืน (Knowledge Management and Sustainability) ในมิติของการสืบทอด งานวิจัยวิเคราะห์ความลึกผ่านกลไกการเรียนรู้ภายในชุมชนที่หลากหลาย ตั้งแต่วิธีการ “ครูพักลักจำ” ไปจนถึงการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่มีระบบแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ และสังคม ผู้วิจัย พบว่าความสำเร็จในการสร้างคนรุ่นใหม่ผู้สืบทอด (Young Successors) ไม่ได้เกิดจากความรู้สักเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยการสร้างมูลค่าเพิ่มและรายได้ควบคู่กันไป เช่น การใช้รายได้จากกลุ่มทอผ้ามาสนับสนุนทุนการศึกษาแก่เยาวชน นอกจากนี้ยังเสนอให้มีแนวทางเชิงนโยบายที่ชัดเจน เช่น การขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI) เพื่อป้องกันการลอกเลียนแบบและรับรองมาตรฐานคุณภาพ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ที่มองไปถึงความยั่งยืนในระดับโครงสร้าง ดังนั้นแนวทางการอนุรักษ์ที่ชุมชนดำเนินการเอง ได้แก่ (1) การจัดตั้งกลุ่มหรือศูนย์เรียนรู้ผ้าไหม – เช่น ศูนย์เรียนรู้ผ้าไหม ซึ่งเปิดอบรมการทอผ้าให้เยาวชนและผู้สนใจจากนอกพื้นที่เป็นครั้งคราว โดยผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านทำหน้าที่เป็นวิทยากร ถ่ายทอดความรู้สู่สาธารณะ นอกจากเป็นการอนุรักษ์แล้วยังเป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมอีกทางหนึ่ง (2) การพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่และช่องทางการตลาด – กลุ่มทอผ้าหลายแห่งพยายามสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์จากผ้าไหมรูปแบบใหม่ ๆ และเข้าร่วมงานแสดงสินค้าระดับจังหวัดและประเทศ เช่น งาน OTOP City, งานเทศกาลไหม

เป็นต้น เพื่อขยายตลาดและสร้างฐานลูกค้าที่หลากหลาย นอกจากนี้ยังมีบางกลุ่มที่ทดลองขายสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก เพจของกลุ่ม หรือแพลตฟอร์ม E-commerce ซึ่งช่วยเพิ่มยอดขายและทำให้คนรุ่นใหม่ที่ถนัดเทคโนโลยีเข้ามาจับบทบาทด้านการตลาด (3) การอนุรักษ์ผ่านการใช้งานจริงในชุมชน – หลายชุมชนสนับสนุนให้สวมใส่ผ้าไหมในชีวิตประจำวันหรือในพิธีกรรม เช่น กำหนดให้ข้าราชการหรือเด็กนักเรียนใส่ผ้าไทยสัปดาห์ละครั้ง ส่งผลให้ผ้าไหมทอมือยังคงมีที่ทางในวิถีชีวิตร่วมสมัย ไม่ได้ถูกเก็บไว้ใช้เฉพาะในงานพิธีเท่านั้น ส่วนแนวทางการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก พบว่ามีบทบาทอย่างมากในการอนุรักษ์ภูมิปัญญา ได้แก่

1. การฝึกอบรมและโครงการพัฒนาศักยภาพ เช่น กรมหม่อนไหม และมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ มีกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการให้กลุ่มทอผ้า เรื่องการออกแบบลวดลายใหม่ ๆ ผลสำเร็จนี้ทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นและตั้งใจที่จะพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าไหมต่อไป

2. การส่งเสริมด้านการท่องเที่ยววัฒนธรรม: ทั้งภาครัฐและเอกชนมีการส่งเสริมเส้นทางท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงหมู่บ้านทอผ้าไหมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของโปรแกรม เช่น “หมู่บ้านท่องเที่ยวไหม” ซึ่งนักท่องเที่ยวจะได้ลองทอผ้า เยี่ยมชมฟาร์มเลี้ยงไหม และซื้อผลิตภัณฑ์ตรงจากช่างทอ นอกจากนี้การจัดงานเทศกาลประจำปี เช่น งานมหกรรมผ้าไหมบุรีรัมย์ ก็เป็นเวทีให้ชุมชนได้นำเสนอผลงานภูมิปัญญา

3. สร้างความตระหนักรู้แก่สาธารณชนในวงกว้าง การคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา: การขึ้นทะเบียนผ้าไหมขึ้นต้นแดงเป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI) ของจังหวัดบุรีรัมย์ถือเป็นก้าวสำคัญในการอนุรักษ์ เนื่องจากช่วยรับรองคุณภาพและเอกลักษณ์ของผ้าไหมชนิดนี้ ป้องกันการปลอมแปลงหรือการผลิตนอกพื้นที่ที่จะทำให้มาตรฐานลดลง นอกจากนี้ยังมีการจดทะเบียน เครื่องหมายการค้าให้กับผ้าไหมบางกลุ่ม เช่น ผ้าฝ้ายภูอัคนีของบ้านเจริญสุขได้รับเครื่องหมายการค้าจากกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ว่าเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนแท้ ทำให้ผู้บริโภคเกิดความเชื่อมั่นและเพิ่มมูลค่าการตลาดได้ จากแนวทางต่าง ๆ เหล่านี้ จะเห็นว่าการอนุรักษ์ผ้าไหมทอมือบุรีรัมย์ไม่ได้อาศัยเพียงการเก็บรักษาแบบเดิม ๆ แต่เป็นการอนุรักษ์แบบ “พลวัต” ที่ให้ความสำคัญกับการปรับตัวให้เข้ากับบริบทสมัยใหม่ ควบคู่ไปกับการรักษารากฐานดั้งเดิม

การอภิปรายผล

งานวิจัยนี้ได้สำรวจ ทำความเข้าใจ และวิเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญา “ความรู้เชิงอนุรักษ์” ของศิลปวัฒนธรรมผ้าทอโสร่งบุรีรัมย์ในมิติที่หลากหลาย ทั้งด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม เทคนิคการผลิต สีลวดลาย และวิธีการอนุรักษ์ที่ดำเนินอยู่ เพื่อเป็นแนวทางการจัดการความรู้ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าผ้าไหมทอมือบุรีรัมย์ ถือเป็นมรดกภูมิปัญญาที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อชุมชนท้องถิ่น มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวจากอิทธิพลของวัฒนธรรมหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์และการสร้างสรรค์ลวดลายที่สืบทอดกันมายาวนาน ลวดลายและสีสันของผ้าไหมเหล่านี้มิใช่เพียงความงามทางสุนทรียะ หากแต่แฝงไปด้วยความหมายทางวัฒนธรรมและความภาคภูมิใจของผู้ทอและผู้สวมใส่

ภาพที่ 5 ข้อมูลภาพ (Infographic) “ความรู้เชิงอนุรักษ์” โสร่งอีสาน จังหวัดบุรีรัมย์

เมื่อเปรียบเทียบกับวรรณกรรมที่มีอยู่ พบว่าข้อค้นพบหลายประการสอดคล้องกับงานวิจัยก่อนหน้านี้ ผลการวิจัยสอดคล้องกับการศึกษาของอินทรีเกิดและคณะ (2018) ที่บ้านหัวสะพาน อ.พุทไธสง ก็รายงานว่า กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นต้นแดงใช้หลายวิธีร่วมกัน ได้แก่ การบอกเล่า การจดบันทึกลายลงบนกระดาษกราฟ การสาธิตฝึกปฏิบัติจริง และการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ซึ่งเป็นชุดวิธีเดียวกับที่เราพบในงานวิจัยนี้ นอกจากนี้งานดังกล่าวยังระบุว่าชุมชนสามารถสืบทอดงานทอผ้าไหมต่อไปได้เพราะมีทั้งบุคลากรรุ่นใหม่ที่มีฝีมือและมีช่องทางจำหน่ายผลิตภัณฑ์สร้างรายได้ ซึ่งตรงกับผลการศึกษาของเราที่ชี้ว่าการอนุรักษ์จะยั่งยืนต่อเมื่อเยาวชนเห็นคุณค่าและได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากงานหัตถกรรมนี้ควบคู่กัน แนวคิดเรื่อง “เศรษฐกิจสร้างสรรค์เชิงวัฒนธรรม” (Creative Economy for Cultural Products) ซึ่งผสมผสานการอนุรักษ์เข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน จึงมีบทบาทสำคัญมาก ตามที่ DASTA และหน่วยงานอื่นได้ดำเนินการในจังหวัดบุรีรัมย์ กล่าวคือ การสร้างมูลค่าเพิ่มและเปิดตลาดใหม่ผ่านการท่องเที่ยวและนวัตกรรม จะช่วยให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นดำรงอยู่ได้โดยไม่ขัดกับวิถีชีวิตปัจจุบัน

ในเชิงเทคนิคและการออกแบบ ผลการวิจัยของพระจันต์ (2016) ที่ได้นำเสนอการออกแบบลวดลายผ้ามัดหมี่โดยใช้ผังพื้นฐานของปราสาทขอมเป็นแรงบันดาลใจ ก็เป็นตัวอย่างที่ยืนยันว่า การผสมผสานองค์ความรู้ดั้งเดิมกับแนวคิดสร้างสรรค์ใหม่สามารถให้ผลดีต่อการอนุรักษ์ผ้าไหม งานของพระจันต์ชี้ว่าเมื่อนำข้อมูลทางประวัติศาสตร์ศิลปะมาช่วยในการออกแบบลายแล้วให้ช่างทอท้องถิ่นทดลองทอผ้าไหมต้นแบบออกมา ทำให้เกิดลวดลายมัดหมี่ใหม่ ๆ ที่ยังคงความเป็นวัฒนธรรมพื้นถิ่นอยู่ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่ากระบวนการในลักษณะนี้ควรนำมาใช้ในบริบทการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง เช่น การวิจัยและพัฒนาลวดลายโดยอิงตำนานท้องถิ่น สัญลักษณ์จังหวัด หรือเรื่องเล่าในชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ผลงานมีความสดใหม่และสื่อสารเรื่องราววัฒนธรรมได้ในเวลา

เดียวกัน ซึ่งการปรับตัวสู่ตลาดสมัยใหม่ตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์อาจนำไปสู่ภาวะ “การทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า” (Cultural Commodification) จนเกินไป หากช่างทอมุ่งเน้นเพียงความแปลกใหม่เพื่อดึงดูดการซื้อตามข้อสรุปของพระจนสนต์ (2020) อาจเกิดความเสี่ยงต่อการลดทอนคุณค่าเชิงจิตวิญญาณ (Desacralization) ของลวดลายดั้งเดิม ดังนั้น การที่ชุมชนมี “ข้อตกลงร่วม” ในการรักษา “หัวใจ” ของผ้า (เช่น ดินแดง) จึงเป็นกลไกการปกป้องตนเองที่สำคัญ (Self-Protection Mechanism) ที่งานวิจัยนี้ค้นพบ ซึ่งถือเป็นจุดแข็งในการรักษาสมดุลระหว่างเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ผลการศึกษาของพระจนสนต์ (2020) นอกจากนี้ยังพบว่าความหลากหลายของสีสันทันและความแปลกใหม่ของลวดลายเป็นปัจจัยจูงใจให้ลูกค้าตัดสินใจซื้อผ้าไหมเพิ่มขึ้น นั่นหมายความว่าหากช่างทอสามารถปรับตัวสร้างนวัตกรรมการออกแบบ โดยไม่ละทิ้งเอกลักษณ์ดั้งเดิม ก็จะทำให้ผลิตภัณฑ์ผ้าไหมพื้นเมืองแข่งขันในตลาดสมัยใหม่ได้ งานวิจัยนี้สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว พบกรณีตัวอย่างทั้งจากหมู่บ้านห้วยสะพานและบ้านเจริญสุขที่มีการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ใหม่ (เช่น ผ้าภูอัคนี, ลายปราสาทสายฟ้า) แล้วได้รับการตอบรับที่ดี ดังนั้นจะเห็นว่า “การอนุรักษ์” ไม่ได้หมายถึงการดำรงรักษารูปแบบเดิมไว้อย่างเดียว แต่รวมถึงการปรับตัวให้เข้ากับยุคและสร้างคุณค่าใหม่จากมรดกเดิมด้วยอย่างไรก็ดี สิ่งที่ควรระวังในการพัฒนารูปแบบผ้าไหมใหม่คือ การรักษาสมดุลระหว่างความดั้งเดิมกับความใหม่ ซึ่งอาจสูญเสียเอกลักษณ์ดั้งเดิมไปโดยไม่รู้ตัว ชุมชนทอผ้าเองตระหนักในข้อนี้ จึงมักมีข้อตกลงร่วมกันว่าจะไม่เปลี่ยนแปลง “หัวใจ” ของผ้าไหมแต่ละชนิด เช่น ผ้าไหมหางกระรอก ผ้าขึ้นดินแดงจะต้องคงส่วนดินแดงไว้เสมอ แม้ตัวลายจะเปลี่ยนไป เป็นต้น อีกประการหนึ่ง คือ การสืบทอดคนรุ่นใหม่ ซึ่งแม้จะมีตัวอย่างที่ดี แต่หลายชุมชนก็ยังมีประสบปัญหาความต่อเนื่องของผู้สืบทอด ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการศึกษาต่อยอดถึงแรงจูงใจและปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจหรือไม่สนใจงานทอผ้า เพื่อหาแนวทางเพิ่มเติมในการดึงดูดคนรุ่นใหม่ เช่น การบรรจุเนื้อหาการทอผ้าไหมพื้นเมืองในหลักสูตรท้องถิ่นระดับโรงเรียน หรือการจัดประกวด/แข่งขันด้านการออกแบบผ้าไหมสำหรับเยาวชน ซึ่งจะช่วยให้เกิดการรับช่วงภูมิปัญญาอย่างสร้างสรรค์

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการปฏิบัติ: จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปวัฒนธรรมผ้าทอไหมบุรีรัมย์ดังต่อไปนี้: (1) จัดทำฐานข้อมูลและพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: หน่วยงานวัฒนธรรมจังหวัดควรร่วมกับชุมชนในการบันทึกข้อมูลผ้าไหมลวดลายต่าง ๆ เทคนิคการทอ เรื่องเล่าความเป็นมา จัดเก็บเป็นฐานข้อมูลดิจิทัลและ/หรือจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนเล็ก ๆ เพื่อให้ความรู้แก่คนทั่วไปและคนรุ่นหลัง ตลอดจนเป็นแหล่งค้นคว้าของนักออกแบบรุ่นใหม่ (2) สนับสนุนการเรียนการสอนและส่งเสริมเยาวชน: ควรมีโครงการฝึกอาชีพหรือค่ายฤดูร้อนด้านการทอผ้าไหมสำหรับเยาวชนในจังหวัด ให้เด็ก ๆ ได้ลงสัมผัสการทอผ้าไหมจริงและเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้าน อาจให้ทุนการศึกษาแก่เยาวชนที่สนใจศึกษาต่อด้านการออกแบบแฟชั่นสิ่งทอแล้วกลับมาพัฒนาท้องถิ่น (3) ส่งเสริมช่องทางการตลาดและทรัพย์สินทางปัญญา: รัฐควรช่วยเหลือด้านการตลาดโดยการจัดงานประจำปี สนับสนุนการขายออนไลน์ และประชาสัมพันธ์ผ้าไหมบุรีรัมย์ในระดับประเทศและต่างประเทศ พร้อมทั้งคุ้มครองสิทธิในภูมิปัญญา เช่น ขยายการขึ้นทะเบียน GI ไปยังลวดลายหรือผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เพิ่มเติม เพื่อป้องกันการลอกเลียนแบบ (4) สร้างเครือข่ายความร่วมมือ: ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างชุมชนผู้ทอผ้าไหมในจังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดใกล้เคียง เช่น สุรินทร์ มหาสารคาม ไม้ไผ่จังหวัดที่มีอำนาจต่อรองตลาด แต่เป็นการสร้าง “ความร่วมมือเชิงนิเวศวัฒนธรรม” (Cultural Ecosystem Collaboration) เพื่อป้องกันความขัดแย้งเรื่องการเคลมความเป็นเจ้าของลายผ้าที่มีรากเหง้าร่วมกันในพื้นที่อีสานใต้ ฯลฯ ซึ่งทั้ง 2 พื้นที่มีวัฒนธรรมผ้าไหมใกล้เคียงกัน เพื่อแลกเปลี่ยนแนวทางอนุรักษ์และสร้างนวัตกรรมร่วมกัน ตลอดจนสร้างอำนาจต่อรองทางการตลาดร่วมกัน

การอภิปรายเชิงวิพากษ์ แม้งานวิจัยจะสะท้อนความสำเร็จของการอนุรักษ์แบบพลวัต (dynamic conservation) ที่พัฒนาเชิงเศรษฐกิจกับการรักษามรดกทางวัฒนธรรม แต่ยังไม่ปรากฏข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง ได้แก่ การพึ่งพาช่างทองวัย และการขาดความต่อเนื่องของผู้สืบทอดในคนรุ่นใหม่ ซึ่งสะท้อนถึงความเสี่ยงบางของระบบการถ่ายทอดภูมิปัญญา นอกจากนี้ การขับเคลื่อนสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์อาจนำไปสู่ภาวะการทำให้วัฒนธรรมเป็นสินค้า (cultural commodification) ซึ่งอาจส่งผลต่อการลดทอนคุณค่าเชิงจิตวิญญาณของลวดลายดั้งเดิม หากขาดกลไกควบคุมที่เหมาะสม

ในด้านคุณภาพการ งานวิจัยนี้มีความโดดเด่นในหลายประการ ได้แก่ (1) การเสนอกรอบการวิเคราะห์เชิงบูรณาการระหว่างมิติทางวัฒนธรรม เทคนิค และการจัดการความรู้ (2) การเน้นบทบาทของชุมชนในฐานะผู้กำกับกระบวนการอนุรักษ์ (3) การอธิบายรูปแบบการอนุรักษ์เชิงพลวัตที่สามารถปรับตัวเข้ากับบริบทสมัยใหม่ และ (4) การนำเสนอแนวทางเชิงนโยบายที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริง เช่น การขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือเชิงวัฒนธรรม

สุดท้ายนี้ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาโสร่งอีสานจังหวัดบุรีรัมย์ จะสัมฤทธิ์ผลได้ต่อเมื่อทุกภาคส่วนร่วมมือกัน ทั้งชุมชนที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญา องค์กรรัฐที่ให้การสนับสนุน และคนรุ่นใหม่ที่เข้ามาสืบสาน หากสามารถดำเนินการตามแนวทางที่เสนออย่างเป็นรูปธรรม ผ้าไหมทอมือบุรีรัมย์ก็ยังคงสืบทอดต่อไปอย่างมีชีวิตชีวา เป็นทั้งอนุสรณ์แห่งอดีตและสมบัติอันล้ำค่าสำหรับอนาคตของชุมชน

สรุปผลการวิจัย

การทอผ้าและการย้อมสีธรรมชาติของบุรีรัมย์เป็นมรดกทางวัฒนธรรมได้รับการถ่ายทอดกระบวนการทอลาย การย้อมสีจากวัสดุธรรมชาติ และการสร้างลวดลายที่ได้จากภูมิปัญญาในอดีต บริบททางผ้าทอย้อมสีธรรมชาติเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาโสร่งอีสานจังหวัดบุรีรัมย์ มุ่งเน้นการวิเคราะห์องค์ความรู้และแนวทางการจัดการความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาผ้าทอโสร่งในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผ่านการวิเคราะห์เนื้อหาจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก 4 กลุ่ม ได้แก่ ช่างทอผ้า นักวิชาการ ผู้สืบทอด และผู้บริโภค จากผลการวิจัยกลุ่มตัวแทนทั้ง 4 กลุ่ม กล่าวถึงประวัติการทอผ้าในชุมชน ลวดลายการทอที่ซับซ้อน วิธีการเรียนรู้ และถ่ายทอดทักษะการทอ วิธีการย้อมสี และทัศนคติของชุมชนต่อมาตรการการอนุรักษ์ ซึ่งถูกแบ่งประเด็นสำคัญ 5 ประการในการทอผ้าไหมบุรีรัมย์ ได้แก่ 1) บริบททางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของผ้าไหมบุรีรัมย์ 2) เทคนิคการทอและความรู้ 3) ลวดลายและองค์ประกอบการออกแบบของผ้าไหม 4) การถ่ายทอดความรู้และการมีส่วนร่วมของคนรุ่นใหม่ในการอนุรักษ์ และ 5) กลยุทธ์การอนุรักษ์ในชุมชนและจากภายนอกด้านการสร้างแนวบริบททางผ้าทอย้อมสีธรรมชาติเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาโสร่งอีสานจังหวัดบุรีรัมย์ ชุมชนผ้าทอมือมีการฟื้นฟูการผลิตผ้าทอ ด้วยปัจจุบันผู้ทอผ้าส่วนใหญ่มีอายุมากขึ้น ไม่สามารถหาทายาทสืบทอดได้ จึงส่งผลให้ความรู้กำลังจะสูญหายไปกับช่างทอเก่าแก่

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาเรื่องบริบททางผ้าทอย้อมสีธรรมชาติเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาโสร่งอีสานจังหวัดบุรีรัมย์ ได้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีโดยได้รับการสนับสนุนจากหลายภาคส่วน ขอขอบคุณคณะเทคโนโลยีคหกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร ที่เอื้ออำนวยความสะดวกด้านพื้นที่ในการดำเนินการวิจัย รวมถึงมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนครที่สนับสนุนทั้งด้านวิชาการ และทรัพยากรต่างๆ ในการทำวิจัย สุดท้ายนี้ขอขอบคุณกองบรรณาธิการวารสาร มา ณ ที่นี้ด้วย

เอกสารอ้างอิง

- Arts and Crafts Centre. (2021). *Natural dyeing techniques from local plants in Northeastern Thailand*. Department of Cultural Promotion.
- Arts and Crafts Promotion Centre. (2020). *Mudmee red-foot silk: Wisdom and development in lower Isan communities*. Office of Industrial Promotion of Arts and Crafts.
- Boonchalee, R., Po-ngam, J. & Phakphian, P. (2023). *Guidelines for preserving the wisdom of Bannun La-Or hand-woven silk, La-O subdistrict, Nam Kiang district, Sisaket province, for the development of the wisdom of hand-woven silk*. [Institution or Publisher].
- Creative Economy Development Office. (2022). *Buriram silk: Local culture and creative economy*. Community Product Development Office.
- Department of Cultural Promotion. (2020). *Traditional dyeing and local wisdom in northeastern communities*. Ministry of Culture.
- Intharakert, M., Ngamkamol, C. & Yuyong, W. (2018). Conservation and inheritance of Phamai Madmee Cinteandang, Ban Huasaphan Community, Phutthaisong District, Buriram Province. *Business Review*, 10(1), 141–154.
- Jankeaw, B., Narata, P., Nakayan, P. & Somboonchai, R. (2023). *Local wisdom of natural dyed handwoven cotton fabric for conservation of Chang Kerng Village Weaving Group, Bantam Subdistrict, Hod District, Chiang Mai Province* [Unpublished research report]. [Institution or Publisher].
- National Science and Technology Development Agency. (2020). *Natural dyeing technology and development of local silk*.
- Office of the National Economic and Social Development Board. (2017). *Indicators and dashboard*. SDG Port - Thailand. <https://www.sdgport-th.org/indicators-dashboard/>
- Prajonsant, S. (2016). The design of mud-mee silk from graphic pattern of Khmer sanctuary plan in the lower northeastern part, Thailand. *Humanities, Arts and Social Sciences Studies*, 16(3), 115–132. <https://doi.org/10.14456/sujsha.2016.22>
- Prajonsant, S. (2020). The learning process of hand-woven silk design and product for silk tourist village, Buriram Province. *Area Based Development Research Journal*, 12(2), 132–143.
- Phutthiphongchaicharn, T., Ubollert, R. & Jongmeesuk, T. (2024). *Approach for managing local wisdom of the silk weaving group at Ban Khok Phet, Cho Phaka sub-district, Chamni district, Buriram province*. Community Development Office.
- Pornchai Racha. (2023). Conservation and inheritance of Mudmee red-foot silk weaving in Ban Hua Saphan community, Phutthaisong district, Buriram province. *Journal of Arts, Culture, and Social Sciences*, 10(1), 55–72.
- Textile and Natural Dyeing Research Centre. (2022). *Research on natural dyeing techniques for sustainable silk production in northeastern Thailand*. Ministry of Industry.
- Tourism Development Office. (2021). *Promotion of cultural tourism through Thai silk*. Tourism Research and Development Office.